

Весна М. Тријић

ПЕТАР ПЕРАДОВИЋ У СРПСКОЈ РЕТРОСПЕКТИВНОЈ БИБЛИОГРАФИЈИ И КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ

На примеру положаја који у српској ретроспективној библиографији и књижевној историји заузима дело романтичарског песника Петра Прерадовића, Србина из Хрватске, римокатоличке вероисповести и заговорника југословенске идеје, показаћемо логику и последице процеса радикалног сужавања концепта српског националног идентитета током 20. века. Уместо на разликама између српског и хрватског модела националне културе, задржаћемо се на идеологији коју је српска култура испољавала кроз променљив однос према Прерадовићу.

Кључне речи: Петар Прерадовић, национални идентитет, српска ретроспективна библиографија, национална књижевна историја.

Српска национална библиографија и књижевна историја су, од својих почетака, крајем 18. и почетком 19. века, биле у нераскидивој вези: усмерене на проучавање културне прошлости – библиографија као „попис душа“ и „статистика злијех и добријех дјела“ (Новаковић 2001: v), а књижевна историја као наратив који тумачи и валоризује њену грађу – давале су комплементарне одговоре на питања о корпусу националне културе, а самим тим и о оквирима националног идентитета. Стога су библиографи и књижевни историчари одувек сарађивали, размењујући знања а у извесној мери се и међусобно идеолошки усмеравајући.

Национални идентитет, међутим, није метафизичка, једном заувек дата категорија, већ идеолошки конструкт, *йрича* која се постепено мења, у зависности од политичких и културних преокупација епохе. Та законитост је на примеру српског националног идентитета нарочито видна: друштвено-политичка и културно-историјска динамика 20. века, најпре у југословенском а онда и у глобалистичком идеолошком контексту, водиле су језичком и верском комадању етничке базе српске нације; делови културне баштине везани за територије некадашњих југословенских република најпре су на

различите начине дистанцирани od својих културних корена, а затим асимиловани култури „домаћина“ и на тај начин – денационализовани (Иванић 1998; Тутњевић 2004).

Логику и последице овог културноисторијског процеса показаћемо на примеру песника Петра Прерадовића, односно његовог положаја у српској ретроспективној библиографији и књижевној историји.

* * *

Петар Прерадовић¹ је крајишки Србин, рођен 1818. године, у православној породици, од оца Јована и мајке Пелагије, у селу Грабровница, у општини Грубишно Поље. Током осмогодишњег школовања на Војној академији у Винер Нојштату, чији су питомци били римокатоличке вероисповести, био је покрштен² и од матерњег језика се удаљио довољно да је своје прве песме писао на немачком. На Академији је, истовремено, дошао под утицај идеја панславизма: наставник чешког језика био му је Томаш Буријан, доцнији оснивач Матице чешке, који је своје ученике васпитавао у духу идеја Јана Колара (Vodník 1918), а онима који су међу њима били српске и хрватске националности давао Вукове збирке народне поезије (Иванић 1998).

Доцнији Прерадовићев песнички развој одвијао се у хрватској културној средини и у духу илиризма. Једине две збирке које је објавио за живота, *Pervenci* (1846) и *Nove pjesme* (1851), штампане су у Загребу, латиницом. Треба, међутим, нагласити да је прва од њих посвећена „krasnome spolu jugoslavjanskog naroda“ (Preradović 1846), који је, према песниковом уверењу, требало да настане обједињавањем српског и хрватског племена, а друга Јосипу Јурају Штросмајеру, у то време такође гласовитом заговорнику југословенства. Прерадовић се у различитим документима декларисао и као Србин и као Хрват, јер је ту разлику, у складу са идејама којима је био надахнут, сматрао небитном, сувишном, чак и будаластом;³ његово културно становиште није, дакле, било српско-хрватско, већ југословенско, унитаристичко. То му је, међутим, у пракси донело само амбивалентност: поводом исте збирке, *Pervenaca*, дописивао се са Вуком Караџићем, најављујући њено ћирилично издање, до којег никада није дошло, и добио Златну медаљу *Literaria et artibus* од аустријског цара Фердинанда I (*Grada za leksikon pisaca Jugoslavije* 2014).

¹ Извори за биографију Петра Прерадовића наведени су на крају текста.

² Насупрот тврдњи да је Прерадовић у школске књиге заведен као римокатолик по аутоматизму, без претходног обреда покрштавања (Гавриловић 2008), постоји податак да је до тога заиста дошло, 8. августа 1832, када је будућем песнику било четрнаест година (Радочић 2009). Доцније његово одавање спиритизму тумачено је као „posljedica neukogepjenosti u vjeri na koju је ргећао u војној школи“ (Рејовић 1973: 92).

³ У писму Игњату Брлићу, 1863, Прерадовић каже да се нада оснивању политичке партије која би прогласила будалом свакога ко тражи разлике између Срба и Хрвата (Шевић 1902; Бартуловић 1918).

Иако су га животне околности српској средини увек бар у извесној мери чиниле страним, то не значи да Прерадовић није био везан и за српску, а не само за хрватску културу: он је то био пре свега језиком своје поезије – као и сви српски писци у Хрватској, од Саве Мркаља и Сима Матавуља до Владана Деснице, користио је штокавско наречје ијекавског изговора – затим личностима и догађајима из српске историје и предања које је у својој поезији тематизовао, као и сарадњом са српским књижевним часописима; своје родољубиве стихове посвећивали су му Јован Јовановић Змај и Алекса Шантић. Упркос томе, Прерадовић је у историјама наше књижевности остао рубна, а самим тим и мање важна појава, чије се присуство констатује, али не и проучава; Стојан Новаковић, у оба издања своје *Историје српске књижевности*, о њему чак говори као о далматинском књижевнику⁴ (Новаковић 1867: 242; Новаковић 1871: 299); Јован Скерлић га у *Историји нове српске књижевности* (1914) и не спомиње.

У хрватској традицији тумачења Петра Прерадовића, с друге стране, могу се уочити следеће константе:⁵ песниково национално порекло најчешће се не спомиње или се то чини заобилазно, повезивањем са Војном крајином, која је географско, али не и етничко одређење идентитета;⁶ име песниковог оца појављује се једино у похрваћеној варијанти, Иван; Прерадовићев матерњи језик упорно се назива хрватским; упоредо са умањивањем значаја Шпира Димитровића Которанина (који се, ако је споменут, такође проглашава Хрватом) и потпуним прећуткивањем Прерадовићевих контаката са Вуком Караџићем, истиче се утицај Ивана Кукуљевића Сакцинског као пресудан за песников повратак народном језику (BARAC 1964). За онај део Прерадовићевог опуса који је у тематској, а самим тим и у непорецивој вези са српском традицијом, хрватски књижевни историчари имају три „приступа“: игноришу га,⁷ вредносно потцењују, одбацују⁸ или га тумаче у наглашено славе-

⁴ До ове грешке је највероватније дошло зато што је Прерадовић, као аустријски официр, једно време служио у Задру (1843–1847), где је био и уредник *Зоре далматинске*, у којој је објавио своју прву песму на матерњем језику, „Зора пуца“ (*Grada za leksikon pisaca Jugoslavije* 2014).

⁵ Избор из хрватске литературе о Прерадовићу налази се на крају текста.

⁶ Занимљиво је да смо у хрватским изворима на податак о Прерадовићевом експлицитно српском пореклу наишли у прошлогодишњем чланку посвећеном обнови Прерадовићеве родне куће, коју је финансирао Европски фонд за регионални развој (GAZDEK 2019). Важно је, међутим, приметити да је до тога дошло у оквиру транснационално конципираног пројекта „Прерадовић и Чоконај – прослава песника романтизма у пограничном подручју“, у којем национални и историјски односи више нису ни од каквог значаја.

⁷ Јакша Равлић је, на пример, у зборнику *Пејтар Прерадовић данас* (1970), писао само о Хрватима које је Прерадовић опевао у циклусу *Милим њокојником*, игноришући његов „српски део“, у којем су песме посвећене Његошу, Бранку Радичевићу, Стевану Книћанину, Јосифу Рајачићу, Шпири Димитровићу и кнезу Михајлу Обреновићу.

⁸ Иво Франгеш, на пример, каже да у незавршеној драми *Марко Краљевић*, која је по Јовану Деретићу била песниково главно дело, не треба тражити праву вредност Прерадовићеве

нофилском кључу, као да је последица идеолошке а не *урођене* песникове склоности српским темама (BARAC 1964). Током 20. века је, међутим, било и покушаја релативизовања па и порицања Прерадовићеве књижевне вредности и културноисторијског значаја, што Душан Иванић доводи у везу управо са овом, „српском компонентом“ његовог опуса и тумачи као „значајан индикатор обрта у судбини српске књижевности на просторима Крајине“ (1998: 13).

Данас је Петар Прерадовић хрватски национални бард, највећи песник илиризма и творац „*tipa pjesničkog jezika hrvatskog koji je vladao sve do Kranjčevića*“ (FRANGES 1970: 10). Кости су му од 1879. на Мирогоју, у Загребу, а његова родна кућа је обавезно одредиште екскурзија хрватских школараца. Један од омиљених престоничких тргова (некадашњи Трг братства и јединства) данас носи песниково име (мада га Загрепчани радије називају Цвјетним тргом, по локалној цвећари) и обележен је његовим спомеником, изванредним делом вајара Ивана Рендића, на самом улазу у православну цркву Преображења Господњег.

Шта то заиста значи, показују примери из две најновије нама познате концептуализације српске и хрватске књижевности – у *Лексикону јужнословенских књижевности* (Г. Ј. Иљина, ред. 2012), коју су приредили сарадници Института за славистику Руске академије наука, и у вишетомној *Историји књижевних култура Источно-средње Европe: њовезаности и раздвојености у 19. и 20. веку* (М. Cornis-Pope and J. Neubauer, eds.), која је резултат рада међународног тима координираног из Универзитета у Торонту.

У обе ове књижевне историје се, наиме, о Петру Прерадовићу говори као о искључиво хрватском песнику. Упркос томе што је *Лексикон*, према предговору Галине Иљине, методолошки утемељен на појму билитерарности, који подразумева да опус једног писца може да припада двома књижевним традицијама, у којима има различито место и значење, овај принцип у Прерадовићевом случају није примењен:⁹ он је искључиво хрватски песник (*ЛЕКСИКОН* 2012: 359), а не један од стваралаца у чијем се опусу одвија дијалог двеју суседних књижевних традиција. Овај тренд је у *Историји књижевних култура* доведен до апсурда, јер један од њених уредника, Џон Нојбауер, Прерадовића експлицитно и не назива хрватским песником, већ Хрватом, супротстављајући га Бранку Радичевићу и Јовану Стерији Поповићу као Србима (*HISTORY* 2007: 14, 282).

поезије (FRANGES 1970; ДЕРЕТИЋ 1996). Занимљиво је и да се Џон Нојбауер управо на овој Прерадовићевој драми задржава као на индикативној за идеолошка и културна струјања на Балкану у 19. веку, поредећи Прерадовићеву и Стеријину интерпретацију епског јунака (*HISTORY* 2007).

⁹ Колико је ова недоследност руских приређивача необична, најбоље сведочи сам контекст *Лексикона*, у којем се у примени принципа билитерарности повремено ишло и у такве крајности да је Мак Диздар, на пример, одређен као „боснијско-герцеговински бошнятски поет, считавшиј себа также и хорватским поэтом“ (*ЛЕКСИКОН* 2012: 110).

* * *

У *Српској библиографији. Књиге 1868–1944*, део Прерадовићевог опуса из овог периода заступљен је са свега пет библиографских јединица (69.771–69.775). Посреди су четири ћириличне и једна латинична публикација, која је штампана у Београду, односно књиге штампане у Србији, осим *Анџологије* Бранка Водника, коју је Народна књижница у Загребу 1922. године штампала ћирилицом.

Дакле, у *Српску библиографију* су уврштена само она Прерадовићева дела која су, у обухваћеном периоду, штампана у Србији и(ли) ћирилицом.

Ову слику донекле мења претрага кроз свих двадесет томова *Српске библиографије* преко предметног регистра, која је дала 34 поготка. У питању су претежно антологије и календари, у којима се Прерадовићева лирика појављује у југословенском и српском културном контексту. Вреди издвојити *Илустрирану српску народну лиру* (недатирано издање Српске књижаре и штампарије Ј. Радака из Велике Кикинде), јер је њен анонимни приређивач Прерадовића уврстио међу лиричаре чије су песме у српском народу омиљене, те се и певају. Приметан је, међутим, и другачији пример: Јеремија Живановић у својим *Примерима нове књижевности* (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1928), Прерадовићеве песме, од којих је једна на немачком, даје латиницом, док је састав Огњеслава Утјешеновића Острожинског, још једног српског илирца, штампан ћирилицом.

Остале књиге су, претежно, биографске природе: у њима је Прерадовић уврштен међу знамените Србе свог доба и међу утемељиваче југословенске идеје. Најзанимљивији такви наслови су *Знамениџи Срби XIX века* Андре Гавриловића (Загреб: Наклада српске штампарије, 1903) и *Поменик знамениџијех људи у српској народа новијеј доба* (Београд: Чупићева задужбина, 1888).

Када се ова два невелика списка упореде, логички несклад међу њима постаје очигледан: ако је Прерадовић међу знаменитим Србима 19. века, зашто се у српској националној библиографији нашао само преко формалних критеријума, писма и територије на којој су му дела штампана? Одговор треба тражити у тужној и мучној историји пројекта српске ретроспективне библиографије.

Није нимало случајно што је Комисија за израду ретроспективне српске библиографије¹⁰ свој рад отпочела 1954: била је то, наиме, година потписивања Новосадског књижевног договора, којим су српски и хрватски језик „на папиру“ били уједињени, у српскохрватски. Циљ Комисије било

¹⁰ Чланове Комисије за израду ретроспективне српске библиографије именовао је Савет за просвету и културу НР Србије; то су били: Борислав Благојевић (професор Правног факултета Универзитета у Београду, председник Комисије), Милица Продановић (управница Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“), Смиља Мишић (управница Централне библиотеке САН), Душан Милачић (управник Народне библиотеке), Милутин Иванушић (директор Библиографског института ФНРЈ), Едиб Хасанагић (управник Државне архиве НР Србије) и Драги Миленковић (народни посланик).

је окупљање водећих републичких библиотечких центара ради састављања државне библиографије која је, уз *Енциклопедију Јуџославије* и Новосадски књижевни договор, требало да буде израз уједињења југословенског културног простора. Стога тема на састанцима Комисије, како записници показују,¹¹ нису ни били критеријуми за израду библиографије, већ платформа за њено објављивање: требало је *најоворијши* Загреб и Љубљану, који су се пре тога на институционализован начин већ бавили израдом својих националних библиографија (Хрвати од 1941, Словенци од 1951), да одустану од националних критеријума и замене их територијалним, како би све републичке библиографије накнадно могле да буду обједињене регистрима и заједничким издањем. Преговоре, записници и то посредно откривају, библиографи нису ни водили, већ су то уместо њих чиниле истакнуте политичке фигуре: Родољуб Чолаковић, председник Извршног већа ФНРЈ, договорио је платформу са Јосипом Видмаром и Мирославом Крлежом, директором Лексикографског завода, којег је на састанцима представљао Мате Ујевић.¹² Право Хрвата на националну библиографију бранио је директор Свеучилишне књижнице Матко Ројнић, који је неколико година раније, у сарадњи са Евом Вероном, и формулисао њене критеријуме (HARNI 2004).

Српска страна, по свему судећи, на своју националну библиографију није ни помишљала, већ је републичку библиографију, засновану на територијалном критеријуму, упорно називала националном; национално порекло аутора узимано је у обзир за дела штампана у иностранству, али не и за она која су штампана у осталим социјалистичким републикама.¹³ То је значило да се производи интелектуалног рада Срба који живе и стварају на тим територијама – а данас су то све самосталне државе – *препуштају* тамошњим библиографским центрима. Дело Петра Прерадовића је један од таквих „случајева“.

¹¹ Документација Комисије налазе се у архиви Народне библиотеке Србије, као необрађени материјал; коришћене записнике смо навели на крају рада.

¹² Мате Ујевић је био главни уредник *Хрватске енциклопедије*. Према Славку Харнију, библиотекару Националне и свеучилишне књижнице у Загребу, циљ Ујевићевог ангажовања у изради југословенске библиографије није био „jezički serbokroatizam“, већ промовисање Лексикографског завода „u kojem će se proučavati sve nacionalne jugoslavenske bibliografije kulture i tako potvrditi Zagreb kao središte Jugoslavije“ (HARNI 2004: 72).

¹³ У предговору првом тому *Српске библиографије. Књиге 1868–1944* (1989), главни редактор Миодраг Живанов наводи критеријуме за одређивање опсега библиографије које је формулисала Комисија: „а) Све књиге штампане на територији Народне републике Србије без обзира на језик, писмо или национално порекло аутора; б) све књиге аутора српског порекла штампане ван граница Југославије без обзира на језик; в) све књиге штампане ван граница Југославије на српскохрватском језику без обзира на национално порекло аутора; г) сва издања Српске академије наука и уметности и Српске књижевне задруге штампана на територији неке наше друге републике; д) издања Народног дела штампана у Загребу; ђ) издања издавача из Србије штампана у штампарији Ново доба у Вуковару од 1918. до 1930. године“ (Живанов 1989: xvii).

За Библиографско одељење Народне библиотеке Србије, које је 1960. године преузело задатке до тада већ расформиране Комисије, почеле су туробне деценије, испуњене притисцима професионалне савести са једне и страховима од могућих оптужби за национализам и сепаратизам са друге стране.

О дубини проблема можда најречитије сведочи новински чланак некадашњег начелника Одељења (1971–1973), књижевног историчара Драгише Витошевића, који је објављен у божићном културном додатку *Полиџике* 1984. године. Он ту износи поражавајући податак да је рад на *Српској библиографији 1868–1944* завршен још 1976. (!), али да нема политичке дозволе за њено објављивање. „Библиографско одељење Народне библиотеке упорно упућује разне дописе и дозиве, али – одговора нема. Штавише, овај посао је неким чудом ‘испао’ и из списка капиталних дела“, пише у том чланку. Витошевић, што је можда и најважније, открива да разлоге за то треба тражити у страху „од самог појма ‘национална библиографија’“ и, уже од тога, од разграничавања у области контаката суседних националних култура: „У *Грађу за хрватску ретроспективну библиографију* (I) унета су Андрићева дела штампана у Београду 1920–22. године, када је он сматран српским писцем, али зашто би то морало сметати?“ (Витошевић 1984: 10).

Да би дубина и озбиљност проблема на који је Драгиша Витошевић указао била на прави начин схваћена, потребно је нагласити да је у време објављивања овог његовог чланка, *Грађа за хрватску ретроспективну библиографију*, сасвим неометано, излазила већ две године.

Од *Прејговора* Миодрага Живанова првом тому *Српске библиографије* (1989), уобичајено је да се због неуспеха пројекта југословенске државне библиографије посредно жали,¹⁴ као да је то што је пропао, а не то што је уопште постојао и што се на њега пристало, угрозило изразу српске ретроспективне библиографије. На њене ће нас контроверзне идеолошке почетке увек подсећати абecedни распоред библиографских јединица, добровољни принос

¹⁴ Између редова текста *Прејговора* Миодрага Живанова, који је у изради *Српске библиографије* учествовао још од 1960, може се прочитати незадовољство односом који су хрватски и словеначки библиографски центри имали према пројекту југословенске библиографије. Приметно је, такође, да је Живанов окретање Народне библиотеке Србије од територијалног ка територијално-националном принципу на првом месту мотивисао тиме што су Македонија и Босна и Херцеговина одустале од пројекта југословенске библиографије, поводећи се за хрватским и словеначким примером (што значи да је Србија у инсистирању на југословенској библиографији остала потпуно усамљена), а тек на другом месту сумњом „да ће библиографија заснована само на територијалном принципу моћи да удовољи свим захтевима наше науке“ (Живанов 1989: хix). Исти односи владали су и у књижевним питањима: док су српски писци претежно били мишљења да су поједине литературе народа и народности СФРЈ само делови интегралне, југословенске, „друго становиште, етикетирано као сепаратистичко, заступали су хрватски и словеначки писци, да би им се касније придружили у већини и писци других народа и националних мањина (народности)“ (Деретић 1996: 168).

планираном обједињавању републичких библиографија у државну, до којег није дошло. А судећи према грађи из првих двадесет томова, замена територијалног критеријума национално-територијалним остала је нејасна, па је и његова примена била конфузна; корпус српске књиге у њима је ужи и од *Историје српског народа* (СКЗ, 1981–1993) и од *Историје српске књижевности* Јована Деретића (1983).

* * *

Већина значајних текстова српских аутора у 20. веку о Петру Прерадовићу настала је или у време стварања Југославије¹⁵ или након њеног распада; у међувремену, на научним скуповима и у пратећим зборницима поводом јубилеја песниковог рођења излагали су једино хрватски књижевни историчари.¹⁶

Важно је, осим тога, нагласити и да су радови српских аутора ретко када били усмерени на Прерадовићево уметничко дело; више их је занимала песникова биографија и његов контроверзни културнополитички ангажман. Циљ већине наших аутора био је да отклоне сваку недоумицу у погледу песниковог српског порекла; стога су се задржавали на именима његових предака и потомака, трошили су се на доказивање његове православности, бавили се чак и порицањем чињенице да се Прерадовић није декларисао само као Србин већ и као Хрват.

Први покушај повратка Прерадовића у историју српске књижевности збио се 1971. године, када је Станко Кораћ, у споменици Српског културног друштва Просвјета, *Вјећром вијани*, без пропратног коментара, у одељку „Књижевни прилози“, објавио три његове песме са темама из српске историје: „Косово поље“, „Цар Душан“ и „Милим покојником (кнезу П. Петровићу Његошу)“.

Нарочиту тежину овом Кораћевом поступку придаје културнополитички контекст објављивања споменице, обележен деловањем Маспока, које из данашње перспективе делује као претходница грађанског рата; Матица

¹⁵ Издвојили бисмо есеј Милана Кашанина, *O Petru Preradoviću, povodom njegove stogodišnjice rođenja*, објављен у *Ljubljanskom zvonu*, у којем се млади Кашанин, као још један Србин Пречанин, поистовећује са Прерадовићем, називајући га „jednim od najvećih pesnika jedinstva Hrvata i Srba“, чији је национализам „prelazio granice jedne uske pokrajine i obuhvatio čitav naš troimeni narod“ (КАШАНИН 1918: 249); у истом надахнућу је о Прерадовићу као песнику југословенског јединства писао и Александар Арнаутовић: „Quand d la Yougoslavie aura élevé, dans la Plaine de Kossovo, son Temple National, que notre grand maître Mechtrovitch rêve, elle y mettra la statue de Préradovitch à côté de celle du chantre national, de nothre Gouslar“ (1919: 27).

¹⁶ Није на овом месту сувишно ни подсетити да је државна Комисија за израду уџбеника историје књижевности 1949. године прописала „не само да се дубровачка књижевност не сме сагледавати као регионална и посебна књижевност нити, пак, изван хрватске књижевности [него и да] о овом раздобљу, о епохи и појединим писцима, треба да пишу књижевни историчари из Хрватске“ (ЛОМПАР 2017: 121).

хрватска је тада одбацила Новосадски књижевни договор и објавила правопис хрватског језика. Кораћев предговор споменици је, стога, био полемички интониран, те данашњем читаоцу говори о егзистенцијалној угрожености српске мањине у ондашњој, авнојевској Хрватској. Он сведочи да се политичка и културна историја Срба, у капиталним хрватским издањима, криви и прекраја, да се усташки злочини прећуткују и заташкавају, као и да је Српско културно друштво Просвјета, у финансијском погледу, препуштено само себи. У таквој атмосфери, Кораћева намера је „да макар фрагментарно задовољи многе празнине у познавању културне и политичке историје Срба у Хрватској“, да укаже „на учешће Срба из Хрватске у књижевном и духовном развоју Срба и Хрвата“ (1971: 6, 7), али и да наиђе на одобравање и моралну подршку Пречана, и да их на тај начин идеолошки сабере и уједини.

Осам година касније, у *Књижевној хрестоматији: из културне бацилине српског народа у Хрватској* (1979), Кораћ почиње да развија критеријуме за разграничавање српске и хрватске књижевности, али то ради посредно, задржавајући се пре свега на филолошком критеријуму. Он подсећа да су хрватски матични дијалекти чакавски и кајкавски, те да је опредељење илираца за штокавско наречје ијекавског изговора отворило могућност за уједињење Јужних Словена,¹⁷ при чему су Срби који се тим изговором служе, у Хрватској, Црној Гори, Босни и Херцеговини и у западној Србији, „важна спона између Хрвата и Срба у цјелини“ (1979: 13). У примарном друштвенополитичком контексту, опет, у којем је хрватски језик већ добио легитимитет као од српског језика различита, аутохтона појава, ова Кораћева расправа није била само филолошка.¹⁸

Када Кораћ, међутим, каже да „књижевне границе између Срба и Хрвата [...] само језиком нису одређене“ (1979: 14), он имплицира да велики делови хрватске и српске књижевности настају на истом језику, због чега филолошки критеријум у овом контексту губи на важности, али и да су то међусобно веома удаљене традиције, тако да њихово разликовање не би требало да

¹⁷ Културна историја Срба у 20. веку на је то, међутим, бацила другачије светло: опредељивање припадника Илирског покрета за штокавско наречје, чији су говорници чинили претежни део становништва Славоније, Далмације и Босне, и вековима били мета римокатоличког прозелитизма, „водило [је] разједињавању Срба, а уједињавању католика штокаваца“ (Николић 2014: 479) и постало „ослонац асимилације, кроатизације Срба“ (Иванић 1998: 76). Тај процес је свој пуни израз добио управо у *Gradi za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1982–1999), у коју су уврштени ствараоци римокатоличке вероисповести, не само из побројаних региона, већ и они из Црне Горе.

¹⁸ *Књижевна хрестоматија* је била предмет жестоких напада, и у Загребу и у Београду, јер се под књижевним заједништвом, за чије је нарушавање оптужена, подразумевало интегрисање српских писаца из Хрватске у хрватску књижевност: „То што су они устали из мртвих као српски писци само по себи сведочило је да се и српска заједница у Хрватској враћа из културног, и политичког, такође, небића у биће“ (Деретић 1996: 292).

представља проблем – оне се разликују по свему осим по језику.¹⁹ Кораћ то све, нажалост, није описао, а оставио је отвореном и могућност постојања случајева у којима пресудну улогу у припадању српској, односно хрватској књижевној традицији могу да имају – лексичке разлике; филолошки критеријум од овога највероватније није могао да буде нејаснији, али ни радикалнији.

Иако Прерадовићева поезија великим својим делом овом критеријуму одолева, у Кораћевом избору из стваралаштва Срба у Хрватској овога пута није се нашао ни једна његова песма, већ му је у предговору посвећена следећа реченица: „У илиризму дјелује чувени пјесник Петар Прерадовић обрађујући теме и мотиве из цијелог српско-хрватског простора, јер је код њега био жив дух заједништва, као и код Острожинског“ (Кораћ 1979: 14). Говорећи о великим писцима који су се „у крилу српског народа у Хрватској родили и васпитали“ (1979: 28), Кораћ издваја само Матавуља и Десницу. Ова његова одлука делује још загонетније када се узме у обзир да се у *Књижевној христолошкој* нашло места за текстове Доситеја, Вука, Даничића и Змаја, чија су дела утицала на културно зближавање Срба и Хрвата.

Важно је, осим тога, да Кораћ у предговору указује на неопходност теоријског заснивања појма двојне припадности појединих писаца, како би шовинистички²⁰ мотивисани покушаји разграничавања националних баштина били спречени: „У вези с тим поставља се питање: шта у српскохрватским условима значи територијални принцип, затим тематски принцип [...], па културноисторијски, тј. питање улоге културне и духовне традиције у формирању књижевне личности“ (Кораћ 1979: 27).

Упркос томе, међутим, у идућој, најзначајнијој Кораћевој књизи, *Преглед књижевне раде Срба у Хрватској* (1987), за Прерадовића није било места. Ауторови критеријуми су овога пута развијенији:

„Како је сваки писац припадник народа из кога потиче, поставља се питање: је ли он у свом књижевном и културном раду доиста и био у контакту са тим народом, или се од њега удаљио под притиском различитих околности од породичних до политичких и социјалних. Аутору је била пред очима ова веза са народом као главни критериј, мада је она у неким примјерима сасвим лабава и недоследна. Важнији су, наравно, процеси који су се одвијали са гледишта српске народне свијести па је у њима настајала култура која је исказивала овај народ и обликовала његову духовну физиономију [...] Тема, нијансе у језику, политички погледи, употреба ћирилице – пресудне су ознаке по којима писце стављамо у овај преглед, поред националне припадности“ (Кораћ 1987: 8–9).

¹⁹ Ова претпоставка, темељна за разликовање српске и хрватске књижевне традиције код Станка Кораћа, доведена је у питање осамостаљивањем и стандардизацијом хрватског, а касније и босанског и црногорског језика, који су донедавно важили за регионалне варијанте српског.

²⁰ У значењу речи „шовинизам“ у Кораћевом тексту појављује се искључиво реч „национализам“.

Нешто касније у тексту, Кораћ овим критеријумима додаје и везе писаца са матичним установама (школама, часописима, политичким странкама), тематску оријентацију стваралаштва према политичким и културним питањима српског народа, а посредно и православну вероисповест.

Треба приметити да је у овој Кораћевој концепцији српска књижевност све мање полифона, како у погледу писма и језика, тако и у погледу симболичких традиција које посредује и изражава; уочљива је, с друге стране, тежња да она буде сведена на одређене, што јасније идеолошке константе, односно на српску књижевност као идеалан, једном заувек дат предмет. То је правац редуковања којим се српска култура у целини кретала током друге половине 20. века.

Што се Прерадовићевог случаја тиче, Кораћ се сажето изразио: „Поставило се питање како поступити са Прерадовићем, Миланом Огривовићем, браћом Војновић, па чак и са Харамбашевићем? Прерадовић је споменут, није посебно обрађен“, каже он и додаје, „Прерадовића увијек треба споменути, али у мјери у којој је споменут у уводном поглављу“ (Кораћ 1987: 9); то је било све.

Иако наслов *Прејлега* имплицира да се у њему ради о стваралаштву Срба у Хрватској, Кораћ ту у ствари дискутује о границама српске књижевности, из које је Прерадовић, без икаквих аргумената, чак и без покушаја тумачења, једноставно искључен. С обзиром на то какав је Кораћев однос према Прерадовићу био на почетку његовог рада на очувању српске баштине у Хрватској, у *Вјестром вијанима*, не можемо се отети утиску да у овом његовом дистанцирању од песника има идеолошке контроверзе и превише онога што је, нажалост, остало неизречено.

Овај пример, истовремено, открива да решење проблема Прерадовићеве књижевноисторијске припадности и не треба тражити у односу између српског и хрватског модела националне културе, већ у Прерадовићевом односу према српској култури или, тачније, у односу српске културе према Прерадовићу.

То је први пут било тематизовано у тексту Владимира Ћоровића, „Петар Прерадовић према Србима“, објављеном у тематском броју *Књижевности* из 1918, а две године касније и у збирци *Покрећти и дела*. С обзиром на несагласност идеја овог текста с контекстом његовог првог објављивања, као и на видни опрез с којим је његов аутор настојао да формулише своја запажања, и он се може сматрати контроверзним. Док се Први светски рат ближио крају а са њим и дуго очекивано уједињење Јужних Словена, Ћоровић пише о дубоким и непомирљивим културним разликама између Срба и Хрвата, као и између њихових књижевних традиција, које су производи „двају социјалних средина, односно двају друштвених психа“ (Ћоровић 1920: 104). Он истиче Прерадовића као „најдоследнијег и највернијег песника народног јединства српскохрватског племена“ (Ћоровић 1920: 108), али истовремено у документима проналази и вага његова изјашњавања у корист најпре српског а затим и хрватског идентитета, нарочиту пажњу посвећујући

његовој полемици с Јованом Суботићем око илирског имена и латинице. Иако констатује поетичке везе Прерадовићеве са српском народном поезијом и са школом објективне лирике, Ћоровић закључује да је он „књижевном особеношћу Хрват“, те да је српским савременицима био „туђ и без интереса“ а због југословенског ентузијазма, чак и „сумњив“ (Ћоровић 1920: 118).

Овај Ћоровићев невелики текст одиграо је важну улогу у српској књижевној историји, јер је Јован Деретић његове закључке у потпуности усвојио и у својим их најважнијим делима, у *Историји српске књижевности* (1983) и у *Пути српске књижевности* (1996), мање-више само парафразирао.

У првој од споменутих књига, Деретић спомиње Прерадовића међу „српским илирцима“ (1983: 313), Огњеславом Утјешановићем Острожинским, Николом Боројевићем и Божидаром Петрановићем, али уз важну примедбу: „Премда, бар у почетку, по народном осећању Србин, у свом књижевном и националном деловању био је изразито хрватски песник“, и додаје да су Срби у њему видели „песника једнојезичког блиског народа“ (1983: 313).

У *Пути српске књижевности*, Деретић је то своје мишљење донекле разјаснио, називајући Прерадовића „књижевним пребегом“ и „Србином који је постао хрватски писац“, променивши књижевну националност:

„У споровима између Срба и Хрвата деловао је с хрватских позиција и критиковао Србе, и то пре свега због њиховог зазирања од националног и књижевног стапања два народа [...] Ни Срби њега нису прихватили као свог песника. Иако је певао о српским темама, о Косову, Цару Душану, о Марку Краљевићу, њих је одбијао како његов хрватски идиом тако и његов национални интегралizam“ (Деретић 1996: 283).

Из тога произилази да је, што због културно-политичких опредељења (заснованих на панславизму!), што због трагова хрватске лексике (својствене, мање-више, свим српским писцима из Хрватске), српски национални карактер Прерадовићевог дела експлицитно порекнут. Српска књижевна историја је, дакле, искључила Прерадовића, јер се није уклапао у њен наратив, у којем је национална самосвест аутора играла важну улогу, а југословенско опредељење почело да нарушава представу о културном идентитету српског народа.

Као што су Прерадовићева дела, у својству библиографске грађе, била *йрејушићена* хрватској библиографији, тако су, у својству културних вредности, била *йрејушићена* хрватској књижевној историји.

У том контексту, нарочито боли она реч „пребег“,²¹ коју је Деретић за Прерадовића неколико пута употребио, јер се налази у семантичком суседству речи „издајник“.²²

²¹ „Хрвати су својим писцима који су стварали у српској књижевности давали погрдан назив пребези“ (Деретић 1996: 281).

²² Да оваква парадигма националног књижевноисторијског наратива није довољно пространа, најбоље сведоче идеолошке доминанте у савременој српској књижевности, и то у делима и јавним наступима неких од њених најистакнутијих писаца, који, у духу глобализма,

Почетком 1942. године, Хрватски издавачки библиографски завод, на чијем је челу тада био у овом раду већ спомињани Мате Ујевић, објавио је антологију хрватског песништва у избору Љуба Визнера, уредника нацистичког часописа сугестивног наслова *Сурадња* у Берлину. У тој наизглед лепој књижици, Прерадовићева лирика нашла се на свега неколико страница од стихова Милета Будака, аутора усташког плана за решење српског питања. Обојица су, у надахнутом Визнеровом предговору, названи „*nesumnjivo sinovima svoga naroda, koji osjećaju zajedno s njime, plaču i raduju se s njime [...], jer je bol pjesnika zgusnuta patnja naroda, koji ga je rodio*“ (WIESNER 1942: 7).

Да апсурд буде страшнији, управо је у то време, у јулу 1941. и током 1942, у логорима у Јадовну, Слану и у Јасеновцу убијено неколико десетина Прерадовића из Грубишног Поља;²³ на списку настрадалих налази се и један Петар Прерадовић.

* * *

Тек је Душан Иванић, у *Књижевности Српске Крајине* (1998), променом перспективе, проширио видике српске књижевне историје: „Српски илирци нису прихватили тај покрет да би се утопили у туђи племенски ентитет“, суптилно примећује он, „већ да би градили, како су вјеровали ‘надплеменско’ јединство“ (1998: 91). Из тога произилази и да Прерадовићево плутање по рубовима српског и хрватског културног идентитета није било последица стратегије „пребега“: прихватајући да учествује у хрватском културном контексту оплемењеном пансловенским месијанизмом, Прерадовић није претпостављао да ће бити похрваћен. „Тачно је, заправо, да је он пјесник јединства двају народа и јужнословенског простора и да у садашњој духовној констелацији нема правога уточишта“ (Иванић 1998: 91), као и да се „српска књижевност олако одрицала пјесника који је, прије Бранка Радичевића, носилац обједињавања европског пјесничког искуства и домаће усмене пјесничке традиције, црећи и с једне и с друге стране у широком потезима оно што је било актуелно“ (Иванић 1998: 90). Подсећајући да ни остали крајишки романтичари нису укључени у прегледе српске књижевности романтизма, Иванић упозорава да

афирмишу изразито негативан па и нетрпељив или презрив однос према националним културним вредностима.

²³ Упоредном анализом спискова идентификованих жртава НДХ, на званичним страницама Централне базе жртава Јадовна, Спомен подручја Јасеновац и Удружења потомака и поштовалаца жртава комплекса логора смрти НДХ Госпић – Јадовно – Паг, дошли смо до броја од тридесет девет убијених Прерадовића из Грубишног Поља. Доступно на <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, <http://jadovno.com/arhiva/jasenovacke-zrtve-1941-1945-godine---popis.html>, <http://jadovno.com/imenicni-popis/#.XMF-RGixXIU> (приступљено 19. 4. 2019).

„случај Петра Прерадовића треба посматрати принципијелно [...] у новим околностима, тај случај ће се понављати кад год је српски писац (својом вољом или под утицајем прилика) хтио да занијече своју основну припадност зарад геополитичког јединства двају народа на заједничком простору“ (ИВАНИЋ 1998: 91).

Из ове перспективе сагледана, Прерадовићева фигура постаје репрезентативна и трагична.

Залажући се за равноправан третман Петра Прерадовића у српској и хрватској књижевној историји, Иванић наглашава да „данас тај [српски – *џрим. В. Т.*] идентитет из кроатоцентричног илиризма треба поново васпоставити“ (1998: 91). Стога он Прерадовићев опус сагледава у координатама српске књижевне историје, на нивоу књижевних појава, развоја и утицаја.²⁴ Он указује на значај Вукове реформе за обликовање Прерадовићевих утопијских идеја о изградњи српскохрватског језика, повезује га са Бранком Радичевићем у погледу певања „на народну“, а неговањем мита о словенству са оним током српске књижевности који од Павла Соларића води ка Сими Милутиновићу Сарајлији и Ђорђу Марковићу Кодеру, отварајући на тај начин могућност за Прерадовићеву књижевноисторијску „репатријацију“.

Од првог издања ове Иванићеве студије прошло је већ пуних двадесет година.

* * *

Критеријуми за израду српске ретроспективне библиографије проширени су 2012. године, тако да су њен предмет коначно могли да постану и аутори српског порекла који су радили ван садашњих граница Србије, као и публикације у којима се пресецају културне баштине нација са простора бивше Југославије. То је омогућило завршетак двадесет првог тома *Српске библиографије. Књије 1868–1944*, радно названог *Дојунама* (2017), у којем се, поред десетак антологија и читанки у које су уврштени Прерадовићеве стихови, налази још петнаест његових нових библиографских јединица (106.819–106.832, 108.657) – посредни су латинична издања песама, две преведене песничке збирке, на италијанском и на чешком језику, као и једно издање споменутог писма Вуку Карацићу (1897).

То, наравно, није све.

Најплоднији стваралачки период Петра Прерадовића, пета и шеста деценија 19. века, обухваћени су *Српском библиографијом. Књије 1801–1867*, чију израду приводи крају садашња генерација библиографа Народне библиотеке Србије, под руководством начелника, др Жарка Војновића. У њој је осамнаест библиографских јединица повезано с Прерадовићевим именом.

²⁴ Колико је нама познато, Божидар Пејовић је први аутор који је Прерадовићево дело разматрао у координатама српске књижевности, између Вука, Змаја и Његоша, иако га је у истом тексту посредно назвао и хрватским песником (РЕЈОВИЋ 1973).

- РАДОЧИЋ, Јован С. *Биографије: Срби заједно од Дунава и Дрине*. Нови Сад: Прометеј, 2009.
- СКЕРЛИЋ, Јован. *Историја нове српске књижевности: (са 109 слика у њиховију)*. Београд: Издавачка књижевна С. Б. Цвијановића, 1914.
- СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА. *Књиже 1868–1944*. Књ. 1–20. Миодраг Живанов (гл. ред.). Београд: Народна библиотека Србије, 1989–2008.
- СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА. *Књиже 1868–1944*. Књ. 21 – Допуне. Марија Богдановић и др. (прир.). Београд: Народна библиотека Србије, 2017.
- ТУЊЕВИЋ, Станиша. *Национална свијест и књижевност муслимана*. Београд: Народна књига, Институт за књижевност и уметност, 2004.
- ЋОРОВИЋ, Владимир. Петар Прерадовић према Србима. *Покрећу и дела*, 103–119. Београд: Издавачка књижевна Геце Кона, 1920.
- ШЕВИЋ, Милан. О Петру Прерадовићу. *Песме Пејтра Прерадовића: са уводом, њу-мачем и речником*, iii–xvii. Београд: Књижевна Велимира Валожича, 1902.
- *
- ARNAUTOVIC, Alexandre. *Un poète de l'unité Yougoslave*. Paris: Ligue des universitaires Serbo-Croato-Slovenes, 1919.
- BARAC, Antun. *Hrvatska književnost: od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knj. 1, Književnost ilirizma*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1964.
- BEŠIĆ, Vinko. Preradović – pjesnik i general. *Vijenac: književni list za umjetnost, kulturu i znanost* 635 (2018). <<http://www.matica.hr/vijenac/635/preradovic-pjesnik-i-general-28071/>> 15. 4. 2019.
- FLAKER, Vida, ur. *Preradovićev muzej*. Pitomača: Odbor za proslavu 150-godišnjice rođenja hrvatskog pjesnika Petra Preradovića, 1968.
- GAZDEK, Goran. Preradović i Čokonaj. <<https://www.dw.com/sr/preradovi%C4%87-i-%C4%8Dokonaj/a-47564345>> 15. 4. 2019.
- GRADA za *Leksikon pisaca Jugoslavije*. Novi Sad: Matica srpska, 2014.
- ENCIKLOPEDIJA *Leksikografskog zavoda*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1962.
- HARNI, Slavko. Jugoslavizam i kriteriji hrvatske retrospektivne bibliografije: bibliografski prijepori iz 1955. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 47/3–4 (2004): 57–85.
- HISTORY of the Literary Cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, Volume III. Edited by Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- JUGOSLOVENSKI književni leksikon*. Novi Sad, Matica srpska, 1971.
- KAŠANIN, Milan. О Петру Прерадовићу: povodom njegove stogodišnjice rođenja. *Ljubljanski zvon* (1918): 246–250.
- KNJIŽEVNI JUG* 1, br. 6 (1918). <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/P_0261/1918/03/b006#page/0/mode/lup> 15. 4. 2019.
- MAGJER, R. F., ur. *U spomen stogodišnjice rođenja Petra Preradovića*. Osijek: Klub hrvatskih književnika, 1918.
- MARAKOVIĆ, Ljubomir. *Petar Preradović*. Zagreb: Hrvatsko kulturno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1969.

- NIKČEVIĆ, Milorad. *Na civilizacijskim ishodištima: književni suodnosi i interferencije*. Osijek: Crnogorsko kulturno društvo Montenegro–Montenegrina, 1999.
- O PETRU PRERADOVIĆU danas: posebo izdanje časopisa *Kritika*. Zagreb, 1970.
- PAVLETIĆ, Krsto. *Petar Preradović, 18. III 1818 – 18. III 1918*. Zagreb: Kr. zemaljska tiskara, 1918.
- PEJOVIĆ, Božidar. Život iza distance. Jakšić – Preradović. *Izabrane pjesme*, 85–95. Sarajevo: „Veselin Masleša“, 1973.
- PRAVILNIK o radu Komisije za izradu Srpske retrospektivne bibliografije i o organizaciji rada na ovoj bibliografiji (архива НБС).
- PRERADOVIĆ, Petar. *Nove pjesme*. U Zagrebu: Tisak F. Župana, 1851.
- PRERADOVIĆ, Petar. *Pervenci: različne pjesme*. U Zadru: Tiskom Demarchi-Rougier'ovim, 1846.
- RIZVIĆ, Muhsin. *Interpretacije iz romantizma II*. Sarajevo: Svjetlost, 1984.
- VODNIK, Branko. *Petar Preradović: studija*. Zagreb: Tiskara Terezije Fišer, 1903.
- VODNIK, Branko. Petar Preradović kao slavenofil. *Književni jug* 6 (1918): 210–219.
- ZAPISNIK druge sednice Komisije za izradu retrospektivne srpske bibliografije, održane 3 septembra 1954 u prostorijama Narodne biblioteke u Beogradu (архива НБС).
- ZAPISNIK osme sednice Komisije za izradu retrospektivne srpske bibliografije, održane 23 juna 1954 godine u Narodnoj biblioteci u Beogradu (архива НБС).
- ZAPISNIK prve sednice Komisije za izradu retrospektivne srpske bibliografije, održane 20 jula 1954 godine u prostorijama Narodne biblioteke u Beogradu (архива НБС).
- WIESNER, Ljubo, ur. 42. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1942.

Vesna M. Trijić

PETAR PRERADOVIĆ IN SERBAIN RETROSPECTIVE BIBLIOGRAPHY AND LITERARY HISTORY

Summary

In this paper, we will use the position which in Serbian retrospective bibliography and literary history occupies the work of the romantic poet Petar Preradović, a Serb from Croatia, a Roman Catholic and a proponent of the Yugoslav idea, as an example of the logic and consequences of the process of radical narrowing of the concept of Serbian national identity during the 20th century. Instead of differences between the Serbian and the Croatian model of national culture, we will dwell on the ideology that Serbian culture manifested through its changing attitude towards Preradović.

Народна библиотека Србије
Одељење за библиографију
Скерлићева 1, 11000 Београд
trijicvesna@gmail.com